

България - Италия: литературни убежища на паметта

БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ПЪТЕШЕСТВЕНИКА - ОБРАЗИ И СТЕРЕОТИПИ

Алессандро Таляро, Мануел Ростеллато, Ка'Фоскари, Венеция
Илияна Кръпова, Ася Асенова

В тази беседа се опитваме да проучим различни италиански пътешественици, пътували из Балканите след Освобождението, като целта ни е да представим България и образа на българина през чуждите и нашите собствени очи посредством преглед на очерци, пътеписи и репортажи на италиански автори, български културологични и исторически изследвания, литературни произведения. Анализът на различните източници спомага съпоставянето и анализирането на стереотипите и различните проявления на културата на всекидневието и народопсихологията. Пътешественици, които са посещавали България през различни исторически периоди, са оставили значими свидетелства за своите пътувания, които са ценен източник на информация за българската история, култура и бит. Техните дневници, писма и книги представляват важен източник на информация за историците и изследователите днес. Италианските автори, пътували в България след Освобождението, са общественици, пътешественици, политически наблюдатели и журналисти. Текстовете им са техните лични разкази и впечатления от България и срещите им с важни фигури от българския обществен живот по онова време. Ще изброим накратко някои от по-известните.

Атилио Бруниалти (1849 г. Виченца - 1920 г. Рим) е депутат, преподавател и публицист. Занимава се с теми като пропорционалната избирателна система, включително и правото на глас на жените. Бруниалти разглежда произхода и развитието на българската държава, прави доста задълбочен анализ, цитира и не толкова популярни у нас източници и стига до Освобождението, а Съединението мисли като перспектива за бъдещето на България. Имал е авторитет сред политическите среди. Най-слабо познатите автори до момента са Арналдо Карера и Джузепе Менарини. Карера изхожда също от историческите факти, като разглежда ситуацията до края и малко след управлението на Александър Батенберг. Менарини започва със събитията от 1885 г., но централно място в интерпретацията и на двамата заема Русия като външен фактор за

определяне на мястото на България в региона. Наблюденията на Адриано Колочи пък са ценно свидетелство за българския народностен манталитет в този период.

Джузепе Модрич (1855 -) е пътешественик и публицист, който дава много важни доказателства и затова ще му обърнем повече внимание тук. Сред известните негови произведения трябва да се споменат пътните бележки и спомени от Аржентина (от Буенос Айрес до Огнена земя) (1890), Истрия (1891), Далмация и Русия (1892 г.). Посветената на България книга е най-ранната от тази поредица и дава информация за своя автор, но също така и автентични свидетелства за външните отношения, политическата и социалната обстановка в страната. Модрич показва много добро познаване на Балканите, цитира и Вико Мантегаца, който още през 1887 г. пише „Два месеца в България – октомври и ноември 1886 г.“, но и по-късно продължава своите наблюдения със „Съвременна България – пробуждането на една националност“. Мантегаца е първи с книгата си от 1887 г. „Два месеца в България. Октомврий и ноемврий 1886. Бележки на един очевидец“, издадена на български от Игнатов в Пловдив през 1899 г. Модрич публикува „В България след Съединението“ две години след това, през 1889 г., като книгата е преведена у нас през 2009 г. Двете свидетелства имат редица сходства, включително и еднаква матрица. Мантегаца се ползва с благоволенieto на българските власти и неговият очерк е своевременно преведен, въпреки че и този на Модрич е познат в оригинал и е част от архивите на Университетската библиотека преди 1903 г. Още Мантегаца забелязва подчертано сърдечното отношение на българите към Италия и пребиваващите у нас италианци. А Модрич дава доказателства за един добронамерен външен поглед и респект към една млада обещаваща държава.

Определено се откроява интерес на италиански историци, дипломати, културни дейци към възстановяването на новата европейска държава и в частност нейната столица София. Те говорят за политическото устройство, за облика на градовете и специално на София и Пловдив, за културата, за някои поведенчески и народностни стереотипи, интерпретират и коментират редица теми, придружени с богат снимков материал. Поставят България в европейския свят, а не като далечна, чужда и екзотична държава, споделят идеята за европейската ѝ принадлежност въпреки собствените колебания на немалко български културни дейци от това време (Карпеткова 2020: 47-62).

Съпоставянето между Изтока и Запада, описанията на европейските и национални особености, изобщо възприемането на Европа от българските интелектуалци е много силно проявено в литературата от периода на Възраждането, както например при П.Р.

Славейков, Л. Каравелов, П. Славейков. На Европа се гледа като на родина на цивилизацията, технологията, свободата, гражданските и политически права, а България бива поставена в абсолютния контраст на липса, незнание и невежество, което дава като пряк резултат следващите проявления. Влиянието на Европа има политически, социален, културен, битов контекст и се превръща в обект на интелектуални спорове сред културното общество, където опозициите свое-чуждо, българско-европейско, национално-универсално, традиционно-модерно придобиват твърде остър характер. Като позитивен ценностен стандарт образът на Европа се поставя в услуга на българската самокритичност, търсеца грешки, липси и недостатъчност. Интересен опит за характеризирание на националните особености, душевност и стереотипи на различни европейски култури прави Боян Пенев в своята студия “Нашата интелигенция”, издадена в сп. “Златорог” през януари 1924 г., в която след обстоен анализ обобщава:

Нашата цел е: една синтеза върху основите на българската душа-едно критично и по-дълбоко вникване в цялостния характер на чуждите култури и усвояване само на онова, което наистина би имало значение за нас и би отговаряло на една действителна потребност.

Далечният идеал би бил: да примирим в себе си немската предметност, добросъвестността и глъбината на немската мисъл с живия френски стил, да противопоставим руския нравствен идеализъм на грубата българска практичност, да победим сухия догматизъм със свободните форми на английското творчество, да осмислим и облагородим нашия ограничен индивидуализъм с широката общественост и универсалния дух на Франция.

Да бихме могли!

<https://liternet.bg/publish5/bpenev/inteligencia.htm>

В търсене на специфично и автентично българското се достига до една литературна традиция. Постоянни теми в описанията на българската идентичност и национален манталитет са трудът, държавата, религията, морала, като ясно се разграничават оптимистично и песимистично ориентирано направление. Националните значения, влагани и в личности като възрожденските герои се считат за въплъщение на най-добрите качества на българската нация, но не можем да се изолираме и от един друг образ, не много приятен, нито образован, културен и морален търговец на розово

масло, пътуващ из Европа - известният Бай Ганьо, познат на всички литературен персонаж и присъстващ ярко в българското всекидневие и култура. Бай Ганьо е художественият образ, чрез който мисълта за българската недотам поевропейченост и недостатъчна културност е изразена особено силно. Въпросът кого представлява бай Ганьо, е бил предмет на оживени дискусии и спорове сред българските критици, най-общо разграничаващи се в две основни линии - едната настоява за националната определеност на героя, а другата го полага в културния контекст на региона, но нито една от тях не смята, че бай Ганьо представлява българина. Така например Кръстю Кръстев и Иван Шишманов разпознават българските национални типични черти, отрицателното и несимпатичното в българското, а Герхард Геземан го определя като рожба на българския исторически живот, Боян Пенев пък търси същността на героя отвъд националното, като показва обединението на различни черти, една симбиоза между специфично български черти, предимно отрицателни, но и такива, които нямат общо с националното - *ориенталец изобщо, колкото българин, толкова и невъзпитан сърбин, влах, арменец или грък, продукт на една извъннационална среда, която противопоставена на европейската цивилизация, на истинската духовна култура, прави впечатление със своята грубост и невъзпитаност*. Румен Даскалов прави интересен и подробен обзор на значителен брой интерпретации и различните гледни точки на литературните критици в историческата им последователност и обусловеност, които тук няма да бъдат привеждани

(Даскалов 1998: 116-186).

Може би по-малко известна, но богата на подробности и интересна интерпретация откриваме в студията на Михаил Арнаудов "Към произхода и характеристиката на Бай Ганю", публикувана през 1969 г. в "Дела и завети на бележити българи". Тук присъстват редица факти и свидетелства около раждането на идеята, името, историята, реакции на колеги, критици и приятели на Алеко Константинов. Студията предлага един обзор на спомени, разговори, съобщения, случки в групата Весела България, но илюстрира и промяната на ситуацията в България след завръщането на Алеко от Америка. Бай Ганьо застава пред автора си застрашително и многолико. Разказите, чути в кръга на Весела България изясняват облика и персонажа на бай Ганьо, дават тласък на поредица от приключения и ситуации, които взаимно се допълват. Материалът идва както от чужди наблюдения, така и от богатия личен опит на Алеко Константинов. Самият автор е смятал, че байганьовските недъзи са не специфичен български порок, а наследство от общата балканска психика. Михаил Арнаудов

обобщава различните погледи, като акцентира на несъмненото за всички - *като вещь наблюдател и изобразител на комичното, Алеко заслужава най-голямо внимание. От острия му поглед не е убягнало нищо от физиономично или психологическо изразителното при определена категория лица. И наистина: с каква лекота и в какво разнообразие е доловено всичко у героя, което оскърбява здравия разум или моралното ни чувство и предизвиква към усмивка или осмиване в зависимост от социалното си значение* При Бай Ганю от първия период преобладава предимно външно комичното, свидетелство за ограничен духовен кръгзор и хитро приспособяване към условията... При Бай Ганю от втория период пороците се разрастват дотолкова застрашително, че извикват безусловно възмущение и остро порицание Комичното тук прераства често в трагично, смехът замира на лицето ни, сарказмът се налага като неотразима реакция на духа ни. (Арnaudов 1969: 382-383).

Според Румен Даскалов популярността на бай Ганьо може да се обясни с разнообразните възможности за идентификация - *някои по-елементарни и директни, други не преки и амбивалентни, които този (анти)герой предлага, включително и от актуалността в ситуациите, поведението, реакциите; "лакмус", проявяващ различни конфигурации (и противоречия) на българската култура* (Даскалов 1998: 103; 185).

Индивидуално и като нация все се сравняваме с този толкова превратно европеизиран герой. Винаги си задаваме въпроса доколко ние, съвременните българи, сме се отдалечили от този (схващан като прототип) герой сънародник; тук влиза в действие един вече формиран комплекс за малоценност, който повишава чувствителността към възприемането ни от другите; този комплекс ни кара да търсим ганьовското дори там, където го няма, за разлика например от самоуверения американски турист в чужбина. Превърнат в точка на отблъскване и вътрешна мярка за нашата поевропейченост (и "цивилизованост" изобщо), в название за дълбаещото самите нас съмнение, бай Ганьо си прави с нас лоша шега (Даскалов 1998: 105).

Какъв е образът на България и българина за чужденеца би могла да бъде една безкрайна тема с множество любопитни въпроси, която продължава да буди интерес, да провокира и е обект на изследване и от редица български културолози като Иван Хаджийски, Марко Семов, Иван Еленков, Румен Даскалов, Ивайло Дичев, Ивайло Знеполски и др., обобщени, някои от които преиздадени през 1994 г. в интересен

сборник със заглавие “Защо сме такива”. Какви и защо са такива българите - нека бъде въпрос за размисъл и разсъждение на всички, у които буди интерес.

Използвана литература:

Арнаудов 1969: Арнаудов, М. Към произхода и характеристиката на Бай Ганьо от Алеко Константинов. Дела и завети на бележити българи", Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт. София, 1969, 299-385.

Даскалов 1998: Даскалов, Р. Между Изтока и Запада. Български културни дилеми. София, 1998, 04.06.2024

<https://rdaskalov.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/12/skmbt_c22013091118500.pdf>

Карапеткова 2020: Карапеткова, Д. Италиански свидетелства за младата българска държава. 140 години отношения между Италия и България. Дипломация, Икономика, Култура. (1879–2019), под ред. на Стефано Балди и Александър Костов, 2020, 47-69, 15.06.2024

https://ambsofia.esteri.it/wp-content/uploads/2023/11/baldi-kostov_140_anni_it_bg-1.pdf

Пенев 1924: Пенев, Б.: Нашата интелигенция. Фрагменти. сп. Златорог. 5. № 1. 1924, 04.06.2024

<<https://liternet.bg/publish5/bpenev/inteligencia.htm>>

Пенев 1923: Пенев, Б: Превращенията на Бай Ганя. сп. Златорог. 4. № 1. 1923,

<https://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/scribbles/essays/629-2009-07-17-16-43-23>

06.06.2024

Семов 2004: Семов, М. Съседни... и не само...ПК “Д.Благоев”. 2004.

Хаджийски 1997: Хаджийски, И. Оптимистична теория за нашия народ. изд. “Отечество”. 1997.